

Damir Agičić

BOSNA JE... NAŠA! : MITOVI I STEREOTIPI O DRŽAVNOSTI, NACIONALNOM I VJERSKOM IDENTITETU TE PRIPADNOSTI BOSNE U NOVIJIM UDŽBENICIMA POVIJESTI

Važnost udžbenika u izvođenju nastave povijesti gotovo je posvuda u svijetu vrlo velika. Istraživanja provedena u nekim tranzicijskim zemljama pokazuju da je udžbenik na prvom mjestu od svih didaktičko-metodičkih sredstava koja stoje na raspolaganju nastavnicima. U tranzicijskim je zemljama značenje udžbenika u nastavnom procesu tim veće jer je udžbenik shvaćen kao "katalog" znanja i često jedina ispravna interpretacija povijesti, odnosno jer se pretpostavlja da su u njemu sadržane "povijesne istine". (Na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije sustav školstva čak ni ne dopušta nastavnicima mnogo slobode u njihovu radu niti su nastavnici spremni da se tom slobodom služe.) Razlog zasigurno leži u tome što udžbenik učenicima daje obavijesti o povijesnim zbivanjima, procesima i osobama u strogo uređenom i sustavnom obliku. Budući da su te obavijesti - zbog ograničenosti prostora (koji autor ima za pisanje udžbenika) i vremena (koje ima nastavnik za svoje izlaganje) kao i zbog dobi učenika te njihovih perceptivnih i intelektualnih sposobnost - najčešće pojednostavljene ili čak vrlo pojednostavljene, udžbenici su vrlo pogodan medij za stvaranje mitske slike prošlosti te širenje mitova i mitske svijesti.

Bosna i Hercegovina poseban je i vrlo zanimljiv slučaj. Naseljavaju je tri konstitutivna naroda - Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Na njezinu je teritoriju done-

139

davno vođen rat, a trenutna situacija također daje razloga za analizu školskih udžbenika povijesti pomoću kojih se mogu graditi i učvršćivati ili pak ukidati povijesni mitovi i stereotipi. Pitanje državnosti te nacionalnog i vjerskog identiteta narodâ Bosne i Hercegovine vrlo je osjetljivo političko, ali i historio-ografsko pitanje. O tome su napisane brojne knjige i znanstveni članci, napose u posljednjem desetljeću. Ovdje neću analizirati politološke ili historiografske aspekte tog problema nego ću analizirati kako je u udžbenicima povijesti za šesti i sedmi razred osnovne škole u tri države nastale raspadom SFRJ: u samoj Bosni i Hercegovini (točnije u bošnjačkom dijelu Federacije Bosne i Hercegovine), u Republici Hrvatskoj i u Saveznoj Republici Jugoslaviji (točnije Republici Srbiji) prikazana bosanska povijest te koji se mitovi i stereotipi i na koji način u tim udžbenicima pojavljuju. U određenom smislu ovo je i analiza onoga što učenici triju naroda u Bosni i Hercegovini uče o svojoj domovini i o susjedima s obzirom da su se udžbenici iz Hrvatske koristili (i još se koriste!) u dijelovima Federacije Bosne i Hercegovine gdje je većinsko stanovništvo hrvatsko, kao i što su u Republici Srpskoj koristili i koriste udžbenike iz Srbije. Jedna je povjesničarka iz Beograda tim povodom svojedobno napisala kako je korištenjem različitih udžbenika "Bosna krenula ne samo putem podele teritorije nego i podele istorijske svesti". (Stojanović, str. 32) U analizu sam uzeo udžbenike za šesti i sedmi razred jer se u njima obrađuje srednjovjekovna i novovjekovna povijest Bosne (do 19. stoljeća), a to je razdoblje zanimljivo s obzirom na problematiku srednjovjekovne državnosti, pitanje dolaska osmanske vlasti i islamizacije te, napokon, nacionalnog buđenja i postanka nacija u Bosni i Hercegovini.

Polazna je pretpostavka da je prikaz povijesne zbilje, a napose njezina interpretacija, u sva tri slučaja različit, često i posve suprotan. Udžbenici nude obilje materijala za provođenje analize. Pozornost sam posvetio istraživanju kako funkcionira formula "Bosna je 'naša'" preko nekoliko elemenata: kako je prikazan problem državnosti Bosne u srednjem vijeku, kako je predložen problem vjerskih odnosa te što se u udžbenicima piše o etničkoj pripadnosti stanovništva. Također, analizirao sam neke primjere povijesnih junaka i anti-junaka u različitim udžbenicima.

U ovome je tekstu analizirano pet udžbenika iz Republike Hrvatske, dva udžbenika iz Bosne i Hercegovine i tri iz SR Jugoslavije (Srbije). Razlog je tomu taj što su u Hrvatskoj od 1996. godine u

uporabu uvedeni usporedni

140

udžbenici, dok u ostale dvije države do danas nema pluraliteta u udžbeničkoj literaturi. S obzirom da se u Srbiji periodizacija u udžbenicima ne poklapa u potpunosti s periodizacijom u hrvatskim i bošnjačkim udžbenicima, analizirao sam i dio srpskog udžbenika za osmi razred u kojem se govori o zbivanjima do Prvoga svjetskog rata. Analizirao sam udžbenike koji su bili u uporabi između 1996. i 2000. godine. U međuvremenu su se u Hrvatskoj pojavili još neki udžbenici. Analiza tih udžbenika dala bi zasigurno nešto drugačije rezultate. No, valja imati na umu da se u dijelovima Bosne i Hercegovine gdje je većinsko stanovništvo hrvatsko uvelike koriste upravo neki od analiziranih starih udžbenika iz Hrvatske.

Uvodno treba također napomenuti kako je udžbenik složeno djelo u kojem autor nije jedina osoba koja je zaslužna za uspjeh ili pak odgovorna za eventualne promašaje. Udžbenik se u sve tri zemlje piše na temelju strogo definiranog nastavnog plana i programa, pa su autori već time uvelike ograničeni u slobodi pisanja - moraju se držati tema koje propisuje taj plan. S druge strane, značajna je uloga recenzenata, napose "super-recenzenata", koji u neodovoljno razvijenim demokratskim društvima, kakva su u drugoj polovici devedesetih bila društva ovih postjugoslavenskih država, ponekad mogu zaustaviti ili u potpunosti spriječiti objavljivanje nekog udžbenika. U Hrvatskoj je takvih slučajeva bilo i o njima su se vodile javne polemike u novinama te stručnim i znanstvenim časopisima. To se nije uopće ili se u najboljem slučaju samo djelomice odrazilo na pitanje službenog odobravanja udžbenika. Nadalje, u pripremi udžbenika postoje i različita druga ograničenja - primjerice, grafička i tehnička ograničenja koja su često u vezi s općim gospodarskim stanjem u društvu. Nisu zanemariva ni ograničenja koja nameću učitelji/profesori sa svojim načinom rada i spremnošću na prihvaćanje novih metodičkih pristupa, kao ni ograničenja što ih mogu nametati roditelji ili sami učenici, primjerice cijene udžbenika.

Prvi spomeni Bosne

Pojam Bosna u bošnjačkom se udžbeniku za šesti razred autora Enesa Pelidije i Fahrudina Isakovića prvi put spominje u sklopu cjeline Balkanski narodi u ranom feudalizmu (str. 29-45).(str.29-45). U tekstu "Prvi podaci o srednjovjekov-

141

vnoj Bosni" (str. 34-36) donosi se karta Širenje bosanske države (str. 35, a ista se karta ponavlja još jednom). Karta je dana bez legende, a pokazano je širenje Bosne u četiri faze. Autori navode da prve konkretnije vijesti o Bosni daje bizantski car Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću: "Već u to vrijeme južnoslavenska plemena (potertao D. Ag.) koja su naselila današnje prostore Bosne i Hercegovine pored svoje prihvaćaju i bizantijsku kulturu te kršćanstvo." Također, navodi se da su nad ranofeudalnom Bosnom kratko vladali susjedi - srpska država, potom od druge polovice 10. stoljeća Hrvatska, kratko car Samuilo, od 1018. Bizantsko Carstvo, te potom Zeta (Duklja): "Tek od XII stoljeća rano feudalna Bosna politički se osamostaljuje." Autori također naglašavaju da se Bosna kao samostalna država formirala kasno, a ugrožavali su je Bizant i Ugarska. (str. 36)

U srpskom udžbeniku za šesti razred autora Rade Mihaljičića postoje cjeline o europskoj/svjetskoj povijesti i o Srbima (ili srpskom narodu) i južnim Slavenima i susjednim narodima. U lekciji "Srbi od VII do XII veka" autor govori, između ostalog, i o osamostaljivanju Raške i Bosne od vlasti dukljan-skog kralja Bodina: "Bosna je dugo bila poznata samo kao geografski pojam, oblast u okvirima Srbije. Tokom ranog srednjeg veka Bosna se nalazila u sastavu okolnih južnoslovenskih država." (str. 34) Mihaljičić ne navodi koje je stanovništvo naseljavalo Bosnu u tom razdoblju.

U uvodu cjeline Srpski narod i njegovi susjedi upoznom srednjem veku autor napominje da se na Bosnu postupno širio ugarski utjecaj te da su ugarski kraljevi smatrali Bosnu "posebnim

vojvodstvom ugarske države". (str. 53) Opširnije o srednjovjekovnoj Bosni đaci u Srbiji uče iz teksta "Postanak i razvoj bosanske države". (str. 73-77) Autor udžbenika govori daje pojam Bosna prvotno označavao samo geografski pojam uz gornji tok istoimene rijeke. Ime Bosna počelo se širiti istovremeno s postankom i razvitkom bosanske države. Stječe se dojam kako je ovdje ta činjenica namjerno prenaplašena - kao da se i drugdje često nije događalo na sličan ili identičan način, ne samo u državama jugoistočne Europe nego i šire. Može se pretpostaviti da takva konstatacija za cilj ima slabljenje ili čak osporavanje bosanske državnosti. Isprva je područje Bosne bilo u sastavu Srbije, pa Samuilove države i napokon Duklje (Zete). Autor ne spominje da je Bosna bila pod vlašću hrvatskog vladara, što se u bošnjačkom i hrvatskim udžbenicima jasno ističe.

142

Frane Sabalić, autor jednog od hrvatskih udžbenika, također spominje Konstantina Porfirogeneta, položaj Bosne, ali ništa ne govori o tome tko ju je naseljavao u najstarije doba. Inače, ovaj je udžbenik na snazi bio samo jednu školsku godinu. Paradigmatičan je primjer nametanja udžbenika - koji nema stručnih, metodičkih i drugih kvaliteta - političkim diktatom.

Ivo Makek, drugi autor hrvatskog udžbenika, temeljito je preuredio svoj udžbenik iz polovice osamdesetih godina (u suautorstvu s Josipom Adamče-kom). Izbacio je brojne dobre elemente iz tog udžbenika, a velik dio onog što je dodao nije utemeljeno na povijesnim spoznajama i izravno služi u svrhu dokazivanja hrvatskog karaktera srednjovjekovne bosanske države te Bosne i Hercegovine općenito. Makek ne spominje izrijekom ime bizantskog cara, nego navodi daje "na svjetlo povijesti" izašla u bizantskom zapisu iz 10. stoljeća kao "zemljica Bosna".

Niti u udžbeniku Nevena Budaka i Vladimira Posavca nema mnogo detaljnijih podataka o prvim zapisima o Bosni. Ovaj je udžbenik vrlo teško došao u školske klupe. Dvije ga je godine ministrica prosvjete Republike Hrvatske odbijala potvrditi kao školsku knjigu unatoč brojnim pozitivnim recenzijama znanstvenika i nastavnika iz školske prakse. Na kraju ipak nije mogla izdržati javni pritisak i udžbenik se našao u rukama učenika.

Inače, u hrvatskim se udžbenicima za šesti razred o povijesti Bosne uči u sklopu nastavnih cjelina o hrvatskoj povijesti - na kraju tih cjelina. U sedmom se razredu povijest susjedne države uči u sklopu cjeline o susjednim narodima (tzv. "Alpski i balkanski prostor u prvoj polovici 19. stoljeća"), odnosno u sklopu cjeline o hrvatskoj povijesti u drugoj polovici 19. stoljeća! Ova nedosljednost proizlazi iz nastavnog plana i programa koji je pun anakronizama i promašaja u stručnom, znanstvenom i metodičkom pogledu.

O etničkom sastavu bosansko-hercegovačkog stanovništva

Etnički sastav stanovništva u prošlosti jedan je od najbitnijih dokaza u prilog tezi kako je Bosna "naša". Nije sporno da Bosnu i Hercegovinu danas naseljavaju pripadnici triju konstitutivnih naroda - Bošnjaka, Hrvata i Srba. No, nacionalna svijest razvila se kod pripadnika ovih naroda tek u drugoj po-

143

lojici 19., odnosno 20. stoljeća. Jedan od bitnih elemenata u nacionalističkom dokazivanju "prava na Bosnu" jest tvrdnja da su i ranije (od samog početka) u Bosni i Hercegovini živjeli pripadnici vlastite nacije. Tako su za bošnjačke zastupnike takvih teza stanovnici Bosne u srednjem vijeku izravni preci današnjih Bošnjaka ("dobri Bošnjani"), za Hrvate su to isključivo (ili u najvećem postotku) katolici, dok Srbi govore o južnoslavenskim narodima ili "našim" narodima te o pravoslavnima. Bošnjacima je dosta stalo do afirmacije posebnosti Crkve bosanske (čiji su pripadnici po takvim objašnjenjima mahom prešli na islam).

Bošnjački autori udžbenika na samom početku navode tko su sve južni Slaveni: Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci, Makedonci, Bugari i Bošnjaci ("dobri Bošnjani"). (str. 9) Već sam napomenuo da su ovi autori istaknuli kako su područje Bosne naselila južnoslavenska plemena bez pobježeg određenja koja su to plemena bila. Ni oni niti ostali autori pobježe ne određuju etnički sastav

ranosrednjovjekovne Bosne, jedino Makek i Sabalić u Bosni vide isključivo ili skoro isključivo hrvatsko stanovništvo. Makek u svome udžbeniku posve izravno piše da su Bosnu u samim počecima njezina postanka naseljavali Hrvati. Vjerski element nije mu bio dovoljan, pa je posegnuo i za jezičnim argumentima, inače popularnim u ideologiji nacionalizama na jugoistočnoeuropskom području. Makekova je argumentacija sljedeća: "Srednjovjekovni bosanski zapisi u kamenu i na listinama pisani su ikavicom, kojom govore i pišu samo Hrvati. U Bosni su dakle živjeli Hrvati. I ban je bio Hrvat." (str. 67) Valja ovdje napomenuti kako je prikaz povijesti Bosne u starom Makekovu udžbeniku iz 1985. godine posve drugačiji. Tamo nema nikakvih neznanstvenih intervencija poput gore navedenih tvrdnji. Navodi se kako je Bosna isprva bila pod vlašću srpskog kneza Časlava, potom pod hrvatskim kraljevima i napokon pod vladarima Zete, a na početku 12. stoljeća osamostalila se. (Makek-Adamček, str. 120) Ova usporedba ide u prilog potvrdi teze da je Ivo Makek u svome novom udžbeniku uvelike stajao pod utjecajem neznanstvenih ideologizacija u hrvatskoj historiografiji posljednjeg desetljeća 20. stoljeća.

Makekovim tvrdnjama u novom udžbeniku približava se Frane Sabalić tvrdnjom da je "Bosna u srednjem vijeku do dolaska Turaka kulturno i civilizacijski pripadala Zapadu". U njoj je, piše Sabalić, bilo oko 85% katolika. S obzirom na rašireno vrlo pojednostavljeno shvaćanje o izjednačavanju katolika

144

i Hrvata u Bosni, autorova je nakana vjerojatno bila uvjeriti učenike kako je Bosna povijesno stara hrvatska zemlja. Istina, izrijekom to ne piše, ali nije daleko od intencija koje je izražavala Agneza Szabo, autorica nastavnog plana i programa u Republici Hrvatskoj.

O različitim mjerilima što je to etnička raznolikost svjedoči sljedeća tvrdnja autora srpskog udžbenika: "Za razliku o Dušanovog carstva, koje je bilo etnički raznorodno, u Bosni su živjeli samo Južni Sloveni". (str. 75) Mora da je autor na umu imao kako su Srpsko Carstvo, osim Srba i drugih južnih Slavena, nastanjivali još Grci i Albanci. No, zaboravio je da su južni Slaveni također međusobno "raznorodni". Ovdje je autor očito upao u zamku poistovjećivanja zajedničke prošlosti i sudbine jugoslavenskih (južnoslavenskih) naroda, što je bio čest slučaj u srpskoj historiografiji. Ne treba zaboravljati da su sve do 1918. godine, unatoč nekim zajedničkim elementima, južni Slaveni imali - čak i kada su se nalazili u sklopu istih imperija - vrlo različit povijesni razvoj.

U udžbenicima se malo pozornosti posvećuje fenomenu postanka nacija. Autorima su mnogo milija pojednostavljena tumačenja, napose jer se njima mnogo lakše može stvoriti mitska dimenzija. Evo još jednog primjera kako se u udžbeniku manipulira povijesnim događajem u svrhu određene ideologizacije. Godine 1737. vodio se jedan od brojnih austro-osmanskih ratova. U bitki kod Banja Luke austrijska je vojska doživjela poraz. Grad su branili isključivo lokalni stanovnici islamske vjersipovijesti, bez pomoći osmanske armije iz unutrašnjosti Carstva. Jedina osoba koja nije bila podrijetlom iz Bosne bio je vezir Ali-paša Hekim-Oglu. Dok se u hrvatskim i srpskim udžbenicima za osnovnu školu niti taj događaj niti beglerbeg Bosne uopće ne spominju, u bošnjačkom se udžbeniku ističe značenje vezira Ali-paše, a navedena je doslovce i sljedeća tvrdnja: "Bojem pod Banja Lukom 1737. g. Bosanski muslimani ili Bošnjaci, rođeni su kao narod ili moderna nacija". (str. 137) Cilj ove povijesno posve neutemeljene teze jest da kod učenika (možda i nastavnika?) proizvede osjećaj kako bošnjačka nacija postoji već jako dugo, što je jedan od važnih elemenata koji se koriste u dokazivanju prava na teritorij, posebnost i dr. Činjenica da proces formiranja modernih nacija započinje tek pola stoljeća kasnije u Francuskoj revoluciji, a u Bosni i Hercegovini tek potkraj 19. i na početku 20. stoljeća autore udžbenika nije nimalo zasmatala u formuliranju njihove teze.

145

Srednjovjekovna Bosna i Hercegovina

Povijest Bosne u srednjem vijeku najopširnije je - posve prirodno - zastupljena u bošnjačkom udžbeniku (cjelina Bosna u doba razvijenog feudalizma - str. 65-79). U nastavnoj jedinici "Društveno raslojavanje, začeci i nastanak bosanske državnosti" (str. 65-66) opširno se opisuju feudalni društveni sustav u Bosni te njezin državni ustroj. Ističe se da je državno uređenje Bosne bilo slično drugima na Balkanu, s razlikom u pojedinim državnim tijelima i ovlastima središnje vlasti. Naglašena je važnost sabora, koji je bio staleška skupština u čijem su radu sudjelovali samo vladar i krupna vlastela i po tome se razlikovao od sabora susjednih zemalja.

Budući da je tijekom nedavnih ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini bilo mnogo različitih politikantskih osporavanja prava na postojanje bosansko-hercegovačke države, bošnjački su autori učenicima željeli dokazati da je Bosna još u srednjem vijeku imala svoju državnost, pa stoga tvrde daje trgovački ugovor bana Kulina i Dubrovnika iz 1189. svjedočanstvo o tome kako je Bosna imala "izgrađene državne organe vlasti, pa su neki historičari ovaj ugovor nazvali rodnim listom bosanske državnosti". (str. 66)

Nadalje se ističe daje Kulin iskoristio dinastičke sukobe i vojno slabljenje Bizanta te formalno priznao vlast ugarskog kralja i potom tvrdi: "Po onome što se zna u vrijeme njegove vladavine došlo je do pune emancipacije bosanske države, koja je i dalje bila u vazalnom odnosu prema Ugarskoj. To, međutim, ne umanjuje bosansku srednjovjekovnu državnost jer je to bio takav vazalitet kakvi su postojali širom Evrope..." (str. 67) Potom se ponovno navodi značenje ugovora s Dubrovčanima i ističe kako se Kulin ponašao kao "gospodar Bosne", daje bio okružen velikašima i imao dvorsku kancelariju "što sve predstavlja posljednju kariku u izgradnji državne vlasti". (str. 67)

Štoviše, tu su svoju državnost i posebnost (napose vjersku) spremno branili: "Međutim, kada je rimska kurija uz pomoć ugarskoga kralja 1235. godine povelu križarski pohod s ciljem da se Bosna stavi pod neposrednu ugarsku vlast, a istodobno unište pripadnici Crkve bosanske, bosanski se vladar stavio na čelo svog naroda i zemlje. [...] bosanska je vojska napadaču pružila veliki otpor [...]" No, kralj Bela IV. pokorio je polovicom 13. stoljeća Bosnu i podijelio je na manje oblasti; uskoro se izdignuo ban Prijezda, rodonačelnik srednjovjekovne bosanske dinastije Kotromanića.

146

Frane Sabalić tvrdi kako se u doba bana Stjepana Kotromanića Bosna širi "na hrvatske krajeve, na stare hrvatske župe - Livno, Duvno i Glamoč, također i krajeve oko Vrbasa i na područje od Cetine do Neretve" (str. 48), te upućuje na zemljovid.

Rade Mihaljčić navodi da se Bosna u 11.-12. stoljeću nalazila između ugarskih i bizantskih utjecaja. Prema njemu, Srbija je - samim svojim postojanjem - "štitila Bosnu od Vizantijskog Carstva". No, u Bosni je ojačao ugarski utjecaj - ugarski su kraljevi slali vojsku da u Bosni iskorijene vjersku herezu (heretici su dolazili iz primorskih krajeva i iz Srbije). Uz papino odobrenje ugarski su kraljevi organizirali križarske pohode: "Ti pohodi su se završavali pustošenjima naselja i spaljivanjem jeretika". Ipak, križarski pohodi nisu iskorijenili herezu - "strani uticaj nije sprečio osoben unutrašnji razvoj bosanske države". (str. 73)

Mit o povijesnom prostoru ili teritoriju čest je u analiziranim udžbenicima. Riječ je tome da su u udžbenicima česti primjeri "prisvajanja" nekog područja te da se koristi svaki element koji ide u prilog tezi o povijesnom pravu na teritorij. Mit o povijesnom prostoru i povijesnom pravu na određeni teritorij povezan je sa stvaranjem nacija. Pri tomu se koristi etnički i državni element ovisno kako u konkretnom slučaju odgovara - s ciljem dokazivanja svojih prava na što veći teritorij. Nacionalizmi probuđeni potkraj 20. stoljeća u Bosni Hercegovini te na području bivše Jugoslavije uvelike su posegnuli za mitom o povijesnom prostoru. Na žalost, takvo se stanje odrazilo i u udžbenicima.

Evo kako taj mit funkcionira u bošnjačkom udžbeniku. Autori navode da je kralj Tvrtko I. s knezom Lazarom porazio srpskog velikaša Nikolu Altoma-novića te zadobio teritorij gornjeg Podrinja i

Polimlja s trgovima Prijepoljem i Pljevljima: "Tako je dio teritorije kasnijega Novopazarskog Sandžaka bio u sastavu Bosne znatno prije propasti srednjovjekovne bosanske države, što govori o historijskoj povezanosti tih krajeva s Bosnom." Masna su slova otisnuta u izvornom tekstu. Inače, u ovoj knjizi teksta istaknutog pomoću masnih slova nema mnogo, a ovdje je cijela rečenica označena tom grafičkom oznakom pomoću koje se želi nešto posebno važno naglasiti. Zasigurno stoga jer su autori htjeli uporabiti ovu svoju tvrdnju u svrhu današnjih ideoloških potreba i tvrdnji o povezanosti Sandžaka s Bosnom i Hercegovinom.

147

Autor srpskog udžbenika Rade Mihaljčić također navodi da su Tvrtko i Lazar zajednički ratovali protiv Altomanovića te da su podijelili njegove teritorije od Rudnika do mora, ali - jasno - ne izvodi ovako dalekosežan zaključak. On snažno ističe srpsku komponentu kod kralja Tvrtka, pa mu je važnije spomenuti da se Tvrtko, s obzirom daje "postao gospodar dela srpske države", odlučio okruniti za kralja "Srba i Bosne" (okrunio se u manastiru Mileševi), da je preuzeo vladarski naslov Stefan (koji su nosili Nemanjići) kao i da je isticao svoje srodstvo s Nemanjićima, koji su izumrli s Urošem (1371.). Štoviše, Tvrtko je uveo neke običaje i titule sa srpskog dvora. Dakle, Tvrtko - a time i njegovo povijesno naslijeđe - jest "naš". Na kraju svoga izlaganja o Tvrtku i njegovoj povezanosti sa Srbijom Mihaljčić ne zaboravlja napomenuti da je potkraj svoje vladavine Tvrtko zauzeo velik dio nekadašnje hrvatske države - otad se nazivao "kraljem Srba, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i primorja".

Zanimljivo je da hrvatski autori udžbenika također izrijekom spominju veze Tvrtka i Srba te njegovo vladarsko tituliranje. Izuzetak čini jedino Frane Sabalić koji napominje tek da je Tvrtko sa srpskim knezom Lazarem podijelio "neka područja srpske države", a 1377. proglasio se kraljem. O tituliranju kraljem "Srba i Bosne" nema nikakva spomena, ali autor ne zaboravlja napomenuti kako se Tvrtko 1390., nakon što je "predobio" (važno je uočiti da se ne koristi glagol osvojio ili zauzeo) Split, Šibenik i Trogir, te Klis i "velike otoke na južnoj hrvatskoj obali", okrunio kraljem Hrvatske i Dalmacije. Posve zanemariavši srpsku komponentu, Sabalić jasno ističe hrvatsku i katoličku komponentu kod Tvrtka - sin je Jelene Šubić ("iz uglednog hrvatskog plemena", str. 48), "odgojen u katoličkom duhu", "daje podršku katoličkim redovnicima franjevcima" (str. 49). Opet je na djelu poistovjećivanje katoličanstva i hrvatstva.

Neven Budak i Vladimir Posavec nisu preskočili činjenicu da se Tvrtko okrunio "za kralja Srba i Bosne", pa to jasno i pišu, ističući da je zapravo iskoristio rasulo Srbije i znatno proširio granice svoje države. (str. 71) Slična formulacija stoji i u Makekovu udžbeniku. (str. 68) Dok Budak-Posavec ne ističu vjersku pripadnost kralja Tvrtka, Makek - slično Sabaliću, ali u znatno blažoj formi - ističe daje "Tvrtko bio katolik".

148

Vjerske zajednice u srednjovjekovnoj Bosni - Crkva bosanska, Katolička i Pravoslavna crkva

Crkva bosanska specifična je pojava kršćanske hereze u srednjem vijeku o kojoj je u znanstvenoj literaturi napisano mnogo tekstova. Zbog svoje posebnosti ta crkvena organizacija ima i posebno mjesto u udžbenicima povijesti. U svim se analiziranim udžbenicima o pojavi i strukturi Crkve bosanske više ili manje opširno piše. U bošnjačkom joj je udžbeniku posvećen poseban odlomak. Autori ističu da je Bosna kao "granična zemlja između Bizantije i Ugarske" bila područje na kojem su se sukobljavale Pravoslavna i Katolička crkva. Crkva bosanska prikazana je u pozitivnom svjetlu. Posebice je naglašena činjenica da je ta crkvena organizacija bila privlačna običnim ljudima zbog svojih jednostavnih obreda, skromnosti crkvenih službenika i netraženja crkvenih poreza. Nakon što su opisali podrijetlo i program Crkve bosanske autori su iznijeli i jednu krupnu primjedbu na njezin račun. Čini se, doduše, kako je ta primjedba više namijenjena uporabi nastavnika nego učenicima koji imaju tek dvanaest godina i teško da mogu shvatiti takav diskurs. Sporna rečenica, naime, glasi: "Međutim, svojim učenjem i mjestom u društvu Crkva bosanska nikada nije izgradila onu ideološku stranu koja bi jače utjecala na zbijanje redova bosanskog

plemstva i koja bi doprinjela jačanju centralne vlasti i očuvanju teritorijalne povezanosti države, učvršćujući njenu tradiciju." (str. 69)

Zanimljivo je odakle autori pojedinih udžbenika izvode podrijetlo bosanskih heretika. Tako Sabalić navodi da su to "patareni, krivovjernici sa zapada". Makek piše da su to bili "heretici protjerani iz Dalmacije". Budak-Posavec govore o katarima, koji su "imali mnogo pristalica u južnoj Francuskoj i sjevernoj Italiji", a njihova su učenja u Bosnu prenijeli trgovci iz tih krajeva koji su zalazili u dalmatinske luke. U hrvatskim udžbenicima ne spominje se nikakva veza s jugoistokom Europe. Drugačije je s s bošnjačkim i srpskim udžbenikom. U udžbeniku Pelidija-Isaković navodi se da učenje Crkve bosanske potječe iz Bugarske i Makedonije, a Mihaljčić tvrdi da su u Bosnu stizali patareni iz primorskih krajeva (misli na područja istočnojadranske obale) te bogumili iz Srbije. Čini se da se na temelju ovoga može zaključiti kako su, barem neki autori udžbenika, htjeli naglasiti daju bosanska hereza autohtona pojava podrijetlom iz "naših" vlastitih krajeva.

149

Posebno je poglavlje u bošnjačkom udžbeniku posvećeno također Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi. Autori su naglasili kako nastojanja papa i ugarskih kraljeva te križarski pohodi s ciljem da se "nametne vodeća uloga katoličke crkve" nisu - ni pored prividnih uspjeha - dali rezultata, a niti djelatnost dominikanaca na tome polju nije bila uspješna. Tek su franjevci, "koji uvažavaju postojeće običaje i nailaze na veće razumijevanje domaćeg stanovništva", nakon dugotrajne borbe nadvladali Crkvu bosansku i doveli do prevlasti Katoličke crkve.

Autori udžbenika napominju da se broj pravoslavnih vjernika u Bosni povećavao zbog širenja državnih granica, napose u Tvrtkovo doba. Pravoslavno je svećenstvo bez većih problema obavljalo svoje dužnosti: "U politiku se svećenici pravoslavne crkve nisu miješali te su na taj način izbjegavali podozrenje vladara i bosanskog plemstva, kao i sukob s drugim vjerskim zajednicama", (str. 75)

Činjenica da se broj katolika i pravoslavnih vjernika u apsolutnim brojkama povećavao usporedno s teritorijalnim širenjem Bosne ističe se i u srpskom udžbeniku. (str. 75)

Govoreći o vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni, Ivo Makek otišao je najdalje od svih autora udžbenika u povijesnom iskrivljavanju činjenica: "U Bosni, zemljopisno zatvorenoj, živjelo se osebujnim životom, pa je i Katolička crkva bila osebujna. Zvala se Crkva bosanska." (str. 67) Budući da je već ranije naglasio kako su u Bosni živjeli Hrvati, Makek - naravno - tvrdi da su svećenici ove "osebujne" katoličke crkve svoje vjerske obrede obavljali na hrvatskom jeziku.

Frane Sabalić o Crkvi bosanskoj piše dosta nesuvislo. On naglašava ulogu franjevac za to da je u četrnaestom stoljeću (zapadno) kršćanstvo imalo najviše vjernika. Napominje da su franjevci nastavili rad i nakon dolaska Turaka, ali ističe da je taj rad "bio obilježen stradanjima pa i mučeništvom". (str. 50) Sabalić ne spominje da su u Bosni živjeli i pravoslavni stanovnici.

Znači, bošnjački autori ističu posebnost Crkve bosanske, srpski autor njezino podrijetlo izvlači iz južnoslavenskih zemalja, a hrvatski autori naglašavaju zapadno podrijetlo hereze. Makek čak prisvaja Crkvu bosansku i uključuje ju u sastav Katoličke crkve.

150

O padu Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast i islamizaciji

Utjecaj osmanske vlasti na prelazak velikog dijela bosansko-hercegovačkog stanovništva na islam u ranom novom vijeku bio je golem. Budući da je za formiranje bošnjačke nacije pripadnost islamskoj vjeroispovijesti bio vrlo važan element, u bošnjačkom je udžbeniku slika Osmanlija i njihova dolaska na Balkanski poluotok daleko povoljnija od one kojom su osmanski osvajači predstavljeni u nekim drugim udžbenicima. Primjerice, govoreći o padu Bosne pod osmansku vlast, Pelidija-Isaković ističu da je Mehmed II. iskoristio "slabosti bosanske države" te daje i "pored

dostojnog otpora" bosanska vojska bila poražena, a kralj i više pripadnika vlastele pogubljeni. Važna je konstatacija navedena na ovome mjestu kako "s njime (kraljem) nestaje i bosanske srednjovjekovne države". (str. 78)

Pelidija-Isaković dalje ističu daje prelazak na islam u Bosni i Hercegovini bio mnogo snažniji nego tamo gdje se ranije učvrstila Katolička ili Pravoslavna crkva te povezuju proces prelaska na islam s velikim brojem vjernika Crkve bosanske, koji su bili skloniji prihvatiti novu religiju. Navode da su, osim običnog stanovništva, na islam prelazili i brojni članovi feudalnih obitelji. Kao primjer istaknuti su mlađi sin hercega Stjepana Kosače te djeca kralja Stjepana - Žigmund i Katarina. Novu su vjeru prihvaćali i brojni trgovci i obrtnici. Pojedinci među njima, koji su ostali u kršćanskoj vjeri, "nisu imali nikakvih neperilika, te su živjeli i radili kao i u prethodnom periodu", ističu autori. (str. 126) Općenito, prelazak na islam u ovom je udžbeniku opisan kao logičan proces koji nije bio nimalo nasilan. Još ranije u svome udžbeniku Pelidija-Isaković naveli su da je "regrutiranje zdravih dječaka" poznato pod nazivom devširma (skupljanje), a u dosadašnjoj se povijesnoj literaturi i lijepoj književnosti takvo "regrutiranje" nazivalo 'dankom u krvi' i bilo je "opisivano u iskrivljenom svjetlu, daleko od mišljenja koje uvažava ozbiljna znanstvena historiografija", (str. 98)

Prema autorima Pelidija-Isaković, na području Bosanskog ejaleta ("od Šapca do Jadrana i od Zvečana do Virovitice") u 17. stoljeću živjelo je skoro 75% pripadnika islamske vjeroispovijesti. U sljedećem je stoljeću taj postotak znatno smanjen, "a na njegovo su smanjenje utjecali veliki ratovi u kojima je

151

izginuo znatan broj muslimana, kao i zarazne bolesti (kuga i dr.) u kojima je umiralo većinom gradsko stanovništvo islamske vjere". (str. 127)

Za Sabalića je proces islamizacije u biti ipak nasilan proces - ističe se da su muslimani bili u povoljnijem društvenom i političkom položaju, kao i daje do promjene vjerskog sastava stanovništva (sjetimo se, 85% katolika) došlo postupno, "osobito nakon progona u XVI. stoljeću kao i ratova u XVII. i XVIII. stoljeću". Osim toga, napominje Sabalić, "dio je katolika već pri osvajanju odveden u ropstvo", a broj se katolika smanjivao i zbog tzv. 'danka u krvi'. Potonje za Sabalića nije nikakva regrutacija, kako su to nazvali bošnjački autori, nego nasilan čin. (str. 90)

Sabalić također koristi "jezičnu" argumentaciju da pokaže učenicima kako je "dio muslimana nesumnjivo pripadao hrvatskom narodu" - tvrdi da se to vidi u njihovu jeziku, osobito u izgovoru "koji je ponegdje još i danas ikavski". (str. 90) Ovaj autor također navodi da su se na područje između Une i Drine zajedno s Turcima naselili i Vlasi, "pretežito vjernici Grčko-istočne crkve". Na stranu što se ovdje koristi termin grčko-istočna crkva, koji se u hrvatskom jeziku davno prestao koristiti, a danas može zvučati samo uvredljivo i pejorativno. Još je veća stereotipna predodžba o vlaškim doseljenicima (koji su "grčko-istočni", dakle pravoslavni, dakle današnji Srbi) izrečena tvrdnjom da su oni "upadali u neosvojene hrvatske krajeve, pljačkali i otimali, služeći se metodom 'spaljene zemlje'". (str. 90)

Ivo Makek u Bosanskom pašaluku osim muslimanskog stanovništva poznaje samo katolike i krstijane - pravoslavno pučanstvo spominje u kontekstu dovođenja pravoslavnih vlaha "iz planinskih područja". Muslimansko je pučanstvo u Makekovu tumačenju u etničkom smislu "naše" - hrvatsko, a njihov je prijelaz s kršćanstva na islam bio uglavnom dobrovoljne naravi. Oni su to učinili radi postizanja boljeg društvenog položaja jer je bosansko društvo krajnje pojednostavljeno i neznanstveno podijeljeno na muslimane-spahije i kršćane-raju. Doduše, bilo je i nasilnog islamiziranja katoličkog i krstjanskog stanovništva preko danka u krvi.

Posebno je poglavlje Makek posvetio odnosu "turskih" vlasti prema kršćanskim crkvama. Ovdje je priznao postojanje pravoslavne crkvene organizacije. Turci su prikazani kao progonitelji katoličkih vjernika i, posebice, svećenika: činili su to jer je "papa uporno radio" protiv njih. Jedini katolički svećenici koje su Turci prihvaćali bili su franjevci, koje autor označava kao "učitelje

i tješitelje hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini", a njihove zasluge "za opstanak Hrvata kao naroda" ocjenjuje kao neprocjenjive. S druge strane, za razliku od progonjenih "naših", tj. katolika, pojavljuju se pravoslavni, koji su došli iz "planinskih područja" te "vjerno služili" Turcima i čiju su crkvenu organizaciju Turci prihvaćali i pomagali. Štoviše, pravoslavni svećenici bilo više, pa su mnogi katolici od njih primali krštenje, vjenčanje i druge sakramente pa su "s vremenom u stanovitom broju prelazili na pravoslavlje". (str. 117) Dakle, nisu samo bosanski muslimani "naši", koji su promijenili vjeru, nego su to dijelom i bosanski pravoslavci, preci današnjih Srba u Bosni.

O tome da Makek želi pokazati učenicima da su muslimani u Bosni hrvatskog podrijetla svjedoče i dvije njegove konstatacije navedene uz imena pjesnika Mahmud-paše Abakovića i Muhameda H. Uskjufija. Makek navodi da je prvi od ovih pjesnika stvarao na turskom jeziku, ali ne zaboravlja istaknuti daje nazivan "Hrvat", dok je Uskjufi "pjevao na hrvatskom jeziku: 'otac jedan, jedna mati - prvo bi nam valja znati - jer ćemo se ko psi klati!'" (str. 118)

Govoreći o islamizaciji, Budak-Posavec navode činjenice da se taj proces odvijao postupno, a tek u kasnijim razdobljima osmanske vlasti i silom. Dev-širmu ("danak u krvi") ne spominju u negativnom kontekstu niti se prema stanovništvu koje je promijenilo vjeroispovijest odnose kao prema "našima" (što je uočljivo u svim ostalim analiziranim udžbenicima). Ovi autori također napominju povlašten položaj Pravoslavne crkve i proganjanje Katoličke crkve, protjerivanje katoličkih svećenika i, u tome kontekstu, relativno čest prelazak na islam ili pravoslavlje.

Autori srpskog udžbenika za sedmi razred Perović i Strugar navode da su većinu gradskog stanovništva u Bosni činili stanovnici muslimanske vjeroispovijesti, da su i brojni spahije bili domaćeg podrijetla, a najveći broj kmetova-seljaka bili su pravoslavni Srbi. Ovi su se pravoslavni Srbi zbog svoje ugroženosti u velikom broju iseljavali u susjednu Austriju ili na teritorij Mletačke Republike te odatle "neprestano ratovali sa sunarodnicima islamske veroispovesti". (str. 31) Autori također ističu da je "manji deo stanovništva (u zapadnoj Hercegovini i središnjoj Bosni)" bio katoličke vjeroispovijesti te daje bio jednako ugrožen u svome položaju kao pravoslavni Srbi. (str. 31-32)

U ovome udžbeniku nalazimo i vrlo žestoku osudu prelaznika na islam. Za razliku od Makeka ili Sabalića, koji ističu kako muslimansko stanovništvo

tvo vuče podrijetlo od katolika ili pak krstjana, ali se prema muslimanima ne izražavaju negativno, Perović-Strugar smatraju da muslimani vuku podrijetlo od pravoslavni Srba i naglašavaju da su se - unatoč tome što su sačuvali jezik i običaje - tijekom vremena "vezali za osmanlijsku vlast i postali njen čvrsti oslonac i neprijatelj naroda (potcrt. D. Ag.) iz koga su potekli". (str. 31)

Činjenicu da su brojni spahije bili slavenskog podrijetla te da je islamizacija u Bosni i Hercegovini "bila mnogo izraženija nego u ostalim našim krajevima (potcrt. D. Ag.) pod osmanlijskom vlašću" ovi autori ponavljaju još jednom u lekciji "Bosna i Hercegovina pod osmanlijskom vlašću krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka". Naglašeno je kako su muslimani bili brojni, kao i to da su pravoslavni Srbi i katolici (čija se etnička pripadnost ne navodi!) bili brojniji, ali u lošijem položaju. Određenje pravoslavni = Srbi i katolici bez navođenja njihove etničke/nacionalne hrvatske pripadnosti ponavlja se i na drugim mjestima u udžbeniku. Štoviše, na jednom je mjestu u zagradi navedeno da su katolici "Šokci" (termin je napisan u navodnicima!). Ovime se očito htjelo naučiti učenike sljedećem: u Bosni živi muslimansko i kršćansko stanovništvo. Muslimani su slavenskog - zapravo "našeg", tj. srpskog - podrijetla, a kršćani su pravoslavni Srbi i katolički "Šokci". Stoga se može zaključiti da ovi autori sugeriraju kako Hrvata u Bosni nije bilo.

Junaci i antijunaci bosanske povijesti - nekoliko primjera

U analiziranim se udžbenicima pojavljuju brojna imena osoba iz bosansko-hercegovačke povijesti. Najrevniji u nabranjanju imena su bošnjački autori i Ivo Makek, dok ostali autori udžbenika ne navode prevelik broj imena, a posebno ne navode imena osoba za koje teško da su čuli i studenti povijesti. U opisu pojedinih osoba i njihove djelatnosti često se također može iščitati kakav je stav autora prema pitanju pripadnosti Bosne.

Niz junaka bosanske srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom udžbeniku započinje ban Kulin, koji je - već smo vidjeli - označen kao tvorac države. On je proširio državni teritorij, sklopio povoljne trgovačke ugovore, a u njegovo vrijeme u zemlji je vladao red i mir, pa je to doba u narodu ostalo upamćeno kao 'vrijeme Kulina bana i dobrih dana'. (str. 67) Junak je također ban Matej

154

Ninoslav, koji je obranio zemlju od ugarske i katoličke opasnosti.

Stjepan II. Kotromanić također je predstavljen kao junak koji ratuje protiv bana Mladena II. Šubića. Zaslužan je za teritorijalno širenje, tvorac je snažne državne vlasti i gospodarskih uspjeha. Čak kuje vlastiti novac, a kćer je udao za ugarskog kralja Ludovika Anžuvina "čime je svoju porodicu i državu približio svijetu visoke evropske politike".

Najveći je junak srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom (a i ostalima) udžbeniku Tvrtko I. Za njegove vladavine "bosanska je država dostigla svoj najveći uspon" i teritorijalno širenje. Nakon što je pobrojano gdje je sve proširio svoju vlast, u bošnjačkom je udžbeniku masnim slovima istaknuto: "To je vrijeme najvećega političkog, vojnog, teritorijalnog i privrednog uspona srednjovjekovne bosanske države i doba zrelosti bosanskog društva." Tvrtko je stvorio čvrstu središnju vlast, zaslužan je za gospodarski napredak i osnivanje novih važnih gradova (primjerice, Novi, Brštanik i dr.). Nadasve, okrunio se za kralja. U udžbeniku stoji da se to dogodilo u manastiru Mile-ševu kod Prijepolja, ali je u zagradi napomenuto da "neki historičari u novije vrijeme to krunisanje vežu za Mile kod Visokog". Navodi se kako se Tvrtko okrunio za kralja "Srbijem, Bosni, Primorju i Zapadnim Stranama". Posebno je istaknuto daje vanjsku i unutrašnju politiku vodio "potpuno samostalno".

Junakom bošnjačkog udžbenika možemo smatrati i Stjepana Tomaša, koji je nastavio državni kontinuitet: "Novi vladar sve se više oslanja na rimske pape, ali i dalje vodi računa o Crkvi bosanskoj i njenom svećenstvu". (str. 78) Ipak, u njegovo doba sve više slabi obrambena snaga države.

Glavni su antijunaci bosanske srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom udžbeniku ugarski vladar i rimski papa, koji žele uništiti Crkvu bosansku i državnu samostalnost i posebnost. Hrvatski ban Pavao Šubić i njegov sin Mladen II. također su ovdje prikazani u negativnom svjetlu jer nameću svoju vlast u Bosni uz pomoć Karla Roberta i rimskog pape. (str. 71-72) Negativan je lik i srpski car Dušan koji želi "preoteti Zahumlje". Doduše, navodi se da je ranije ta oblast bila pod srpskom vlašću, pa glagol "preoteti" nije baš najsretnije izabran. (str. 72) Ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. nije pozitivna osoba jer je natjerao Tvrtka I. "da mu u ime ženinog miraza ustupi humsku zemlju zapadno od Neretve". (str. 73-74)

I za Franu Sabalića najveći je junak bosanske povijesti u srednjem vijeku kralj Tvrtko. Junaci su također Stjepan Tomaš i Stjepan Tomašević, koji su

155

se "opredijelili za Zapad, tražili su oslonac u hrvatsko-ugarskom kralju i Sv. Stolici". (str. 50) U ovome se udžbeniku pojavljuje i jedna žena koja je predstavljena kao velik lik bosanske povijesti. To je Katarina Kosača, kćer Stjepana Vukčića Kosače, koja je gradila (katoličke) crkve, potom u izbjeglištvu u Rimu "radila na oslobađanju Bosne i svoje djece iz osmanlijskog zarobljeništva, a svojom porukom Bosnu je stavila u zaštitu sv. Stolice". (str. 50) Ona je, dakle, katolička kraljica

koja - unatoč svemu - nastoji vratiti katolički karakter Bosne. Autor kao da sugerira da je Bosna i u ovome slučaju "naša", katolička, dakle hrvatska.

U Makekovu udžbeniku niz junaka također predvodi ban Kulin, koji je ostao upamćen po dobru. Makek također navodi uzrečicu: "Od Kulin bana i dobrih dana!" Važna je osoba Stjepan Kotromanić, ban Stipoš, kako ga naziva autor. Ovdje je uočljiva neobična činjenica. Unatoč tomu što je zauzeo velik dio hrvatskog teritorija (Makek izrijekom navodi daje "na račun Hrvatske udvostručio Bosnu"), ban Stjepan nije predstavljen kao nekakav strašan osvajač. Vjerojatno stoga jer ga autor smatra "našim". Kralj Tvrtko također je predstavljen u pozitivnom svjetlu, kao potomak hrvatske plemićke obitelji Šubić. Katarina Kosača i kod Makeka je junakinja koja je pokušavala raditi na oslobođanju svoje domovine, a - kada u tome nije uspjela - ostavila je Bosnu oporukom Svetoj Stolici.

Budak-Posavec spominju Katarinu Kosaču, ali je ne veličaju kao prethodna dva autora te ne pišu o nekakvim njezinim nastojanjima na organiziranju križarskog pohoda protiv Osmanlija, oporuci i ostavljanju Bosne u ruke pape. Istaknuli su tek kako je ova udovica kralja Stjepana pomagala hrvatsku crkvu sv. Jeronima u Rimu. "Posljednje bosanske kraljice", naravno, nema u bošnjačkom ni srpskom udžbeniku.

Ban Kulin predstavljen je kao samostalni vladar i u udžbeniku Budak-Posavec. Autori navode također njegove zasluge za protežiranje Crkve bosanske - "Kulin je vjerovao da će uz pomoć Crkve bosanske još više osamostaliti svoju vlast". (str. 70) Junak je bosanske srednjovjekovne povijesti u ovome udžbeniku i kralj Tvrtko, koji je ostvario velika teritorijalna proširenja. Osim što je osvojio Hum, Travuniju i dijelove Raške te se proglasio kraljem Srba i Bosne, on je "proširio svoju zemlju i na velik dio Hrvatske", a pred kraj života proglasio se "kraljem Hrvatske i Dalmacije". (str. 71)

Junaci u hrvatskim udžbenicima su, dakle, oni vladari i članovi vladarskih

156

dinastija koji su se isticali revnošću u svome katoličanstvu (čitaj: hrvatstvu) ili pak oni koji su jačali Bosnu kao državu i njezine veze sa zapadom - Ugarskom, Hrvatskom, papom, Katoličkom crkvom.....

I u srpskom udžbeniku plejadu "naših" junaka predvodi ban Kulin. Naglašava se njegov značaj za razvoj trgovačkih odnosa. Mihaljčić također spominje predaju "od Kulina bana i dobrih dana" te ističe banov zaštitnički odnos prema hereticima, kojima je pružao gostoprimstvo i utočište. Ovdje su junaci također Stjepan II. i Tvrtko. Ne spominje se njihova vjerska pripadnost, što je razumljivo jer se ne bi uklopilo u sliku "Bosna je naša". U udžbeniku za sedmi razred ne spominje se mnogo osoba bosanske povijesti. Husein-kapetan Gra-dašćević predstavljen je kao vođa pobune protiv reformi, a Omer-paša Latas ("Srbini-poturčenjak") kao gušitelj otpora u kasnijem razdoblju. U srpskom udžbeniku za osmi razred jedan je od najvećih junaka bosanske povijesti Petar Kočić - "borac protiv austrougarske okupacione vlasti" (str. 43), jednako kao i pripadnici Mlade Bosne, posebice Gavriilo Princip, atentator na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Naime, udžbenik bi trebao navesti učenike na zaključak kako je 1878. godine jednu "tuđinsku" vlast u Bosni i Hercegovini zamijenila druga - "okupaciona" austro-ugarska vlast.

U hrvatskom udžbeniku za sedmi razred Pavličević-Potrebica junak je Ivan Frano Jukić. (str. 51) U kategoriju pozitivnog junaka možemo smjestiti i Smail-agu Čengića, koji je porazio crnogorske snage na Grahovu polju te bio poznat kao "veoma pravedan i čovjekoljubiv gospodar" koji je "štitio raju na svakom koraku". (str. 52) No, najvažniji su junaci u kontekstu bosansko-hercegovačke povijesti u ovome udžbeniku franjevci, koji su "bili cijenjeni u narodu, održavali brojne samostane, kao žarišta hrvatske katoličke kulture". Najznačajniji među njima bio je Grga Martić - on se najviše zalagao za širenje hrvatske ideje u Bosni. (str. 95)

Kod Agičića je Husein-kapetan Gradašćević prikazan kao junak u borbi za autonomiju Bosanskog pašaluka, a Ali-aga Rizvanbegović kao pobornik interesa središnje vlasti. Omer-paša Latas prikazan

je kao vojskovođa koji nasilno uvodi reforme i guši sve što podsjeća na samostalnost i autonomiju od središnje vlasti. Agičić također ističe ulogu franjevaca i navodi da su oni imali "vrlo važnu ulogu u očuvanju vjerske (katoličke) i postanku nacionalne (hrvatske) svijesti dijela bosansko-hercegovačkog pučanstva". (str. 55) Najistaknutiji je franjevac, koji je prišao ilirskom pokretu bio Ivan Frano Jukić. Govoreći

157

o djelatnosti franjevaca u drugoj polovici 19. stoljeća, Agičić navodi da su pristali uz politiku jugoslavenstva, a potom - nakon dolaska austro-ugarske vlasti - počinju djelovati u hrvatskom duhu. U tome je posebnu ulogu imao Grga Martić.

Za razliku od drugih autora udžbenika, Agičić ministra Benjamina Kal-laya i njegovu upravu u Bosni i Hercegovini ocjenjuje pozitivnim tonovima, ističući štoviše da je u to vrijeme ova zemlja "kročila u XX. stoljeće u novom ruhu - vratila se u sastav zapadne civilizacije kojoj je ranije pripadala". (str. 101) Autor je spomenuo Kallayeva nastojanja na stvaranju "bošnjačke" nacije, ali nije se prema njima odredio negativno. U tome su drugačije postupili ostali autori. U udžbeniku Potrebica-Pavličević ministar Kallay predstavljen je kao političar sklon samovladi, koji se oslanjao na muslimansko plemstvo, a provodio je politiku da Bosnu odvoji i od Srba i od Hrvata te pokušao proglasiti poseban jezik i narod - "bošnjački". (str. 95) U srpskom udžbeniku Perović-Strugar autori su vrlo negativno ocrtali ministra Kallaya jer se ovaj, navodno, "odlučno suprotstavljao jačanju srpske nacionalne misli, koji je smatrao najopasnijim neprijateljem". (str. 43)

S druge strane, bošnjački autori Kallayevu djelatnost na uvođenju bošnjačke nacije na prijelazu stoljeća opisuju kao djelatnost u korist bosanskog muslimanskog stanovništva koje je - tvrde oni - bilo osnovni nositelj bosanske posebnosti u doba osmanske vlasti, pa su "smatrani najdržavotvornijim narodom". Stoga je, navodno, Kallay uveo bošnjačku naciju, a time je "izražavana posebnost Bosanskih Muslimana, koji su na taj način izdvajani iz tokova srpske i hrvatske nacionalne propagande u Bosni i Hercegovini". (str. 132)

Zaključak

Povijesni udžbenici pogodan su medij za ideologizaciju i prenošenje stereotipnih predodžbi. U ovome radu pokušao sam pokazati što se u tom pogledu može pronaći u novijim udžbenicima u tri susjedne države (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija), kao i kod tri konstitutivna naroda u samoj Bosni i Hercegovini. Smatram da se može ustvrditi kako je u sva tri slučaja, tj. i u hrvatskim udžbenicima, posebno kod Makeka i Sabalića, kao i u bošnjačkim i srpskim udžbenicima, prisutna želja da se učenicima povijest Bosne predoči

158

kao dio povijesti vlastitog naroda - hrvatskog, bošnjačkog ili srpskog. U sva je tri slučaja Bosna "naša", a ne "njihova". "Mi" (Hrvati, Bošnjaci ili Srbi) smo ti koji - zbog različitih razloga - polazemo najviše prava na povijest Bosne u srednjem i ranom novom vijeku.

Za Bošnjake je Bosna "naša" jer je uvijek bila posebna, državnost je imala još u srednjem vijeku, a njezini su stanovnici "autohtoni" južni Slaveni, Bošnjaci ("dobri Bošnjani"). Islamizacija kojoj je podvrgnut najveći dio stanovnika bila je prirodan i pozitivan proces, a bošnjačka se nacija formirala vrlo rano, još u 18. stoljeću. U devetnaestom su se stoljeću Bošnjaci suprotstavili okupaciji tuđinske Austro-Ugarske. No, uskoro nakon toga prihvatili su nastojanja upravitelja Kallaya na stvaranju jedne bošnjačke nacije.

Srpski autori udžbenika uključuju Bosnu u "naše" krajeve jer je u njoj od davnina naseljeno južnoslavensko stanovništvo, među kojima je velik broj pravoslavnih Srba ili pak muslimanskog stanovništva za koje se ističe da je etnički bilo srpsko. U državnom smislu Bosna je u nekim razdobljima bila vezana uz Srbiju, a bosanski je vladar bio u srodstvu sa srpskim feudalcima i

preuzimao je srpsku vladarsku tradiciju.

Za neke hrvatske autore udžbenika Bosna je "naša" jer je oduvijek naseljavaju Hrvati ("i banje bio Hrvat"), većinsko je stanovništvo katoličko (pa je čak i Crkva bosanska "osebujna" vrsta Katoličke crkve), a bosanska vladarska dinastija u srodničkim je vezama s moćnim hrvatskim feudalcima. Islamizacija je poremetila vjersku, ali ne i etničku strukturu bosanskog društva. Stoga se neki bosanski pjesnici koji pjevaju na turskom nazivaju nadimcima Hrvat, dok drugi pišu na hrvatskom jeziku.

Važno je imati na umu sljedeće: sve dok se na ovaj način u školama uči djecu o povijesti vlastite, odnosno susjedne zemlje, dok se djecu želi poučiti "pravoj istini", a ne naučiti kako razmišljati o vlastitoj povijesti i povijesti susjeda te prihvatiti osnovnu pretpostavku da se današnjost ne smije projicirati na prošlu stvarnost, teško da će biti ostvareni osnovni preduvjeti za normalan i skladan suživot. Prije svega, najvažniji je preduvjet za takvo funkcioniranje društva ostvarenje međusobne komunikacije i razumijevanja. Taj cilj moguće je ostvariti ukoliko u nastavnim planovima i programima te u školskim udžbenicima ubuduće ne bude prevladavala isključivo politička i vojna povijest, u kojoj se uči o uspjesima i pobjedama "naših" te porazima i neuspjesima "drugih" (prvenstveno susjeda), nego ako se u nastavu ugradi više obavijesti o

159

svakodnevnom životu te ako se od učenika bude zahtijevalo da nauče razmišljati o prošloj stvarnosti i razlikovati jednostrane prikaze od prikaza složenih društvenih pojava i procesa.

Sve dok se ne odbaci pristup u kojem povijest, a posebno nastava povijesti ima prvenstveno "roboљubnu" svrhu, te dok se ne prihvati da bi obrazovanje (i nastava povijesti u sklopu obrazovnog sustava) svakom pojedincu trebalo pomoći u formiranju vlastite osobnosti i u boljem razumijevanju svijeta koji ga okružuje, u shvaćanju i prihvaćanju različitosti koje u tom svijetu postoje, neće biti mnogo uspjeha u borbi protiv mitske svijesti, predrasuda i stereotipa.

Literatura:

Pingel, F., UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika, Zagreb 2000. Jerzy Maternicki et al., Didaktika historii, Warszawa 1996.

Agičić, D., "Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu" - Radovi ZHP, vol. 31 (1998.), Zagreb 1999., str. 205-215.

Karge, H., "Istraživanja školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive", Dijalogpovjesničara/istoričara, Zagreb 2001., str. 18-29.

Stojanović, D., "Konstrukcija prošlosti - slučaj srpskih udžbenika istorije", Dijalog povjesničara/istoričara 5, Zagreb 2001., str. 31-44.

Pelidija, E. - Isaković, F., Historija 6. razred osnovne škole, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo 1996.

Sabalić, F., Povijest za VI. razred osnovne škole, Alfa, Zagreb 1996. Makek, I., Povijest 6, Školska knjiga, Zagreb 1997.

Budak, N. - Posavec, V., Rađanje suvremene Hrvatske i Europe, Profil, Zagreb 1997. Mihaljčić, R., Istorija za 6. razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999. (deveto izdanje)

Tepić, I. - Isaković, F., Historija 7. razred osnovne škole, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo 1996.

Pavličević, D. - Potrebica, F., Povijest za VII. razred osnovne škole, Alfa, Zagreb 1996. Agičić, D., Povijest 7, Profil, Zagreb 1998.

Perović, M. - Strugar, M., Istorija za 7. razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999. (osmo izdanje)

Gaćeša, N. - Mladenović-Maksimović, Lj. - Živković, D., Istorija za 8. razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997. (peto izdanje)

Makek, I. - Adamček, J., Čovjek u prostoru i vremenu 2, Školska knjiga, Zagreb 1985.

160

http://iis.unsa.ba/posebna/mitovi/mitovi_agicic.htm